

BRUNHILDE POMSEL  
THORE D. HANSEN

# EEN DUIJS LEVEN

HET CONFRONTERENDE  
VERHAAL VAN DE SECRETARESSE  
VAN JOSEPH GOEBBELS



BIOGRAFIE



Brunhilde Pomsel

THORE D. HANSEN

Een Duits leven



Het biografische deel van dit boek is gebaseerd op de gesprekken die Blackbox Film in 2013 en 2014 voor de gelijknamige filmdocumentaire voerde met Brunhilde Pomsel.

Uitgegeven door Xander Uitgevers BV  
Hamerstraat 3, 1021 JT Amsterdam

[www.xanderuitgevers.nl](http://www.xanderuitgevers.nl)

Oorspronkelijke titel: *Ein deutsches Leben*

Oorspronkelijke uitgever: Europa Verlag

Vertaling: Marten de Vries

Omslagontwerp: Studio Marlies Visser

Omslagbeeld: Blackbox Film & Medienproduktion GmbH/Micha Müller

Zetwerk: Michiel Niesen, ZetProducties

Copyright © 2017 Europa Verlag GmbH & Co. KG, Berlijn - München

Copyright © 2017 voor de Nederlandse taal:

Xander Uitgevers BV, Amsterdam

Eerste druk 2017

ISBN 978 94 0160 748 3 | NUR 320

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te traceren.

Mocht u desondanks menen rechten te kunnen uitoefenen,  
dan kunt u contact opnemen met de uitgever.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt  
door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook,  
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

# Inhoud

**Voorwoord** door Thore D. Hansen 9

De tekst van de volgende hoofdstukken werd door Thore D. Hansen herzien op basis van de documentaire *Ein deutsches Leben* van C. Krönes, O. Müller, R. Schrotthofer en F. Weigensamer.

**Politiek interesseerde ons niet**  
Een jeugd in het Berlijn van de jaren dertig 19

**Hitler was gewoon een nieuwe man**  
Aan de slag bij de Reichsrundfunk 39

**Het was wel enigszins elite**  
Promotie naar het ministerie van Propaganda 67

**Trouw tot aan de ondergang**  
De laatste dagen op het ministerie van Propaganda 111

**Niets hebben we geweten**

Gevangenschap en nieuw begin 127

**Schuldig was ik niet**

De balans van een honderddriejarige 141

Wat het verhaal van Goebbels' secretaresse ons over het  
heden kan leren – door Thore D. Hansen 155

Dankwoord 225

Noten 227

Is het slecht, is het egoïsme, wanneer mensen proberen om op de plek waar ze neergezet worden, iets te doen wat goed is voor henzelf en ze weten, zo schaad ik een ander? Maar wie doet zoiets? Zo ver denkt toch niemand. Kortzichtig en onverschillig waren we.

Brunhilde Pomsel, München 2013

*Een Duits leven* is niet alleen een uiterst belangrijke bijdrage aan het Holocaustonderzoek, maar met het oog op de huidige politieke situatie een hoognodige, tijdloze aanmaning aan huidige en toekomstige generaties.

Daniel Chanoch, Holocaustoverlevende

# Voorwoord

DOOR THORE D. HANSEN

Maar weinig mensen verkeerden zo dicht in de nabijheid van een van de grootste misdadigers uit de geschiedenis als Brunhilde Pomsel. Zij werkte als stenotypiste en secretaresse op het propagandaministerie van Joseph Goebbels. Na de machtsovername door Adolf Hitler werd ze al snel lid van de NSDAP, om zo een baan bij de Reichsrundfunk [de landelijke radio-omroep] te kunnen krijgen. In 1942 stapte ze over naar het ministerie voor Volksvoorlichting en Propaganda. Zo belandde ze tot aan de capitulatie van Berlijn in mei 1945 in de antichambre van Hitlers minister van Propaganda, tussen de elite van het nationaalsocialisme. In de laatste oorlogsdagen, toen de Russen al in Berlijn stonden, zat ze in de bunker nog stukken te typen. In plaats van te vluchten, naaide ze zelfs de vlag voor de officiële capitulatie van de stad. Meer dan zeventig jaar heeft zij gezwegen.

In hun documentaire *Ein deutsches Leben* hebben de filmmakers Christian Krönes, Olaf S. Müller, Roland

Schrotthofer en Florian Weigensammer Brunhilde Pomsel voor de camera gehaald om haar in indrukwekkend uitgelichte zwart-witbeelden over haar leven te laten vertellen. Haar verhaal, zo lang na dato, is verwonderlijk en fascinerend tegelijk. Op deze in 2013 opgetekende herinneringen is dit boek gebaseerd. Ze werden door de auteur chronologisch geordend en – waar spreektaal en grammatica dit vereisten – zorgvuldig herzien.

Het verhaal van Brunhilde Pomsel begint bij haar jeugd in Berlijn. In deze stad werd zij in 1911 geboren. Ze vertelt over het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en over haar zwijgzame vader, die later ongedeedd uit Rusland terug zal keren. Als oudste zus van vier broers krijgt ze een strenge opvoeding die haar blijvend heeft gevormd. Haar vader is een man van weinig woorden, over politiek wordt thuis niet gesproken. Ze groeit op in een welvarend deel van Berlijn, terwijl elders in de stad, zoals overal in Duitsland, brede bevolkingslagen in zeer precaire materiële omstandigheden verkeren. Het zijn roerige tijden, het protest van politieke extremisten, enerzijds de communisten en anderzijds allerlei nationalistische groeperingen, bepaalt het straatbeeld. Hun confrontaties krijgen een steeds gewelddadiger karakter, maar in het Berlijnse stadsdeel Südende, een wijk met veel villa's, is hier maar weinig van te merken.

Aan het eind van haar verhaal maakt Pomsel de balans op. Ze gelooft dat vooral haar onverschillige houding tegenover het nieuwe nationaalsocialisme haar carrière heeft bepaald. Via haar zomerliefde Heinz leert ze eind 1932 een verdienstelijk officier uit de Eerste Wereldoorlog



kennen. Die ontmoeting blijkt beslissend voor de jonge vrouw. Deze Wulf Bley, partijlid van het eerste uur, neemt haar onder zijn hoede – uitgerekend de man die als radio-reporter na Hitlers machtsovername op 30 januari 1933 in hoogdravende bewoordingen verslag zou doen van de door de voltallige nazi-elite bijgewoonde fakkeloptocht. Kort daarna haalt hij Brunhilde Pomsel naar het Duits Theater, waar de mislukte schrijver Bley als dramaturg vervolgens beschamend faalt. Maar als NSDAP-lid komt hij in aanmerking voor een nieuwe baan bij de Reichsrundfunk. Hij dringt er bij Pomsel op aan om lid te worden van de Partij, zodat hij haar als zijn persoonlijke secretaresse mee kan nemen. De nazi's hadden de radio-omroep algauw gezuiverd, de Joodse directeuren waren ontslagen en hadden een beroepsverbod gekregen.

Al snel wordt Wulf Bley opnieuw overgeplaatst, maar voor Brunhilde Pomsel is de ontmoeting met deze man het begin van een nieuwe carrière die haar in de binnenste cirkels van de macht zal brengen, het begin van een bijzonder levensverhaal, dat zij pas op Bijbelse leeftijd heeft willen vertellen.

Hoewel in de afgelopen zeventig jaar veel herinneringen verloren zijn gegaan, staan belangrijke gebeurtenissen en keerpunten haar nog levendig voor ogen. Deze fragmenten uit een bewogen leven, maar ook de wijze waarop Brunhilde Pomsel omgaat met haar ervaringen bij de radio en later bij het ministerie van Propaganda, zijn niet zonder aanzienlijke tegenstrijdigheden. Steeds weer stuiten we op plaatsen waar ze iets verzwijgt om het op een andere plaats toch toe te geven, en juist daarin

schuilt de aantrekkingskracht van haar verhaal.

Dat verhaal is niet bedoeld om tot nieuwe historische inzichten te komen. Eerder zorgt het voor een vrije blik op de karaktertrekken van een toenmalige meeloper en is zo onvermijdelijk ook een waarschuwing aan de mensen van onze eigen tijd – aan ons allen. Ontegenzeggelijk bevinden we ons nu – net als toen – in een situatie waarin antidemocratische tendensen en rechts populisme zo zeer gemeengoed zijn geworden dat ze een gevaar vormen voor onze samenleving en ons democratische systeem.

Zeker sinds 2015 worden politieke en sociologische analyses gewijd aan de vraag hoe in Europa en ook de VS uitingen van rechts gedachtegoed weer salonfähig hebben kunnen worden, dat bepaalde groepen ongenueanceerd tot zondebok bestempeld worden en minderheden zoals oorlogsvluchtelingen beducht moeten zijn op aanvallen. Met de verkiezing van Donald Trump hebben de Verenigde Staten een president gekregen die de populisten in Europa de wind in de zeilen geeft, omdat hij met ditzelfde soort leuzen en simpele oplossingen voor een uiterst complexe wereld zijn kiezers heeft weten te mobiliseren, terwijl veertig procent van de Amerikaanse bevolking niet eens de moeite heeft genomen om naar de stembus te gaan.

In veel westerse landen klinkt weer de roep om een sterke 'leider', zonder dat dit op breed protest stuit. Gebruiken populist en fascist opnieuw de meelopers, de zwijgende meerderheid, om de democratie te liquideren?

Brunhilde Pomsel had geen belangstelling voor politiek. Ze vond haar baan belangrijker, haar bestaanszekerheid,

haar plichtsgevoel tegenover haar bazen, haar behoefte om erbij te horen. Beeldend en persoonlijk beschrijft ze haar ontwikkelingsgang. Een persoonlijke schuld aan de misdaden van het nationaalsocialistische systeem wijst ze van de hand.

Toch klonken er na de premières van *Ein deutsches Leben* in Israël en San Francisco maar zelden afkeurende of beschuldigende geluiden. ‘Petje af voor wie van zichzelf met zekerheid zeggen kan dat hij niet zou hebben meegedaan,’ luidde de conclusie van een verslaggeefster in de *Frankfurter Rundschau*.

In plaats van Pomsel te veroordelen, maakte de documentaire bij de kijkers vooral vragen los over onze eigen tijd. Keren de donkere jaren dertig terug? Zijn het in laatste instantie niet onze eigen angst, onwetendheid en passiviteit die verantwoordelijk zijn voor de nieuwe groei van een rechtse beweging? Dertig, veertig jaar lang dachten we dat het spook van het fascisme was overwonnen. Maar Brunhilde Pomsel maakt ons duidelijk dat dit niet zo is. Tegenover haar verbazend heldere beschrijvingen van het dagelijkse leven midden in oorlogstijd, haar carrière als ‘apolitiek meisje’, haar emotionele distantie ten opzichte van de werkelijkheid, plaatst de film zonder verder commentaar citaten van Goebbels, bergen kadavers, skeletachtige gedaantes van uit concentratiekampen bevrijde Joden, propagandamateriaal en andere démasqués van het nazirijk, als scherp contrast met Pomsels eigen waarnemingen en herinneringen.

De associaties bij de kijkers, de onvermijdelijk opkomende parallellen met onze eigen tijd, gaven aanleiding

om in dit boek Pomsels ervaringen te confronteren met de huidige ontwikkelingen. Is de angst dat de geschiedenis zich kan herhalen, overtrokken? Of zijn we al lang op een punt gekomen waarop een nieuw tijdperk van fascisme of autoritarisme niet meer kan worden voorkomen? Kan de geschiedenis van Brunhilde Pomsel ons leren in hoeverre het najagen van eigen voordeel ons onwetend maakt over politieke en maatschappelijke ontwikkelingen?

Om via het levensverhaal van Brunhilde Pomsel dichter bij het heden te komen, moet ook de vraag gesteld worden naar de verantwoordelijkheid van de democratische elites voor de huidige ontwikkelingen, en of ook hier sprake is van een parallel met de jaren dertig.

De uitdagingen van de moderne tijd in de vorm van digitalisering, financiële crises, vluchtelingenstromen, klimaatverandering, de sociale omstandigheden in een geglobaliseerde wereld en de hieruit voortvloeiende angst voor sociale neergang en verlies van nationale identiteit leiden bij delen van de bevolking tot reacties die variëren van radicalisering tot aan een zich terugtrekken in de privésfeer. Op het eerste gezicht leefde Brunhilde Pomsel ruim zeventig jaar geleden in een volkomen andere tijd dan wij. Ze vertelt over al haar kleine beslissingen die voor de lezer in eerste instantie logisch, verstandig en begrijpelijk lijken, totdat ze op een punt belandt waarop iedereen zich af kan vragen: zou ik op zeker moment ook niet voor Goebbels hebben gewerkt? Hoeveel van Brunhilde Pomsel steekt in ieder van ons? Of zoals een redacteur vlak na de première van de film provocerend vroeg: ‘Zijn we niet allemaal een beetje Pomsel?’

En de miljoenen Pomsels die altijd hun carrière, hun bestaanszekerheid vooropstellen en hierbij maatschappelijk onrecht en discriminatie van anderen billijken en op de koop toe nemen, vormen een solide basis voor elk manipulatief en autoritair systeem. Zij zijn daarmee gevaarlijker dan de radicale achterban van extremistische partijen. Uiteindelijk moest Brunhilde Pomsel aanzien hoe haar land een heel continent in de afgrond stortte.

Voordat de geschiedenis zich herhaalt, stelt de confrontatie met de parallellen tussen heden en verleden ons in staat ons eigen morele kompas zo af te stellen dat we zien wanneer het moment gekomen is om stelling te nemen, om op te staan en radicalisering openlijk en duidelijk tegemoet te treden. Hoe lichtzinnig gaan wij om met ons innerlijk moreel kompas? Voor welke primitieve, banale, oppervlakkige kortetermijndoelen offeren we dit kompas op? Vragen waarop het verhaal van Brunhilde Pomsel ons geen algemeen geldig antwoord kan en zal geven. Alleen de eigen bereidheid om altijd weer na te denken is daartoe in staat.

In veel Europese landen en recentelijk ook in het machtigste land ter wereld, de Verenigde Staten van Amerika, groeit het populisme. Er zijn al regeringen in Midden-Europa, zoals in Polen en Hongarije, die met blijvende gevolgen het democratische systeem ondermijnen. Om maar niet te spreken van Turkije, waar de principes van rechtstaat en meningsvrijheid niet langer van kracht zijn en massa-arrestaties en zuiveringsgolven tegen tienduizenden vermeende critici een schoolvoorbeeld vormen van de wijze waarop een dictatuur ontstaat. En het zou wel eens niet bij Turkije kunnen blijven.

En dan is er ook nog het fenomeen Donald Trump, met de smerigste verkiezingscampagne tegen minderheden, migranten en establishment in de geschiedenis van de vs. Een verkiezingsstrijd die werd gevoerd met leugens en racistische slogans en deze vastgoedgoeroe zo het presidentschap opleverde.

Dit en ook de steeds schrillere tonen in Europa vormen de voorbode van een nieuw tijdperk van autoritaire stromingen die een bedreiging vormen voor de grondvesten van vrijheid en democratie. Tegen deze achtergrond dient het verhaal van Brunhilde Pomsel als een matrix van gevoelens die de lezer confronteert met de uiterst actuele vraag naar de eigen verantwoordelijkheid voor het politieke tijdsgewricht – als een waarschuwing om niet langer weg te kijken. Een plaatsbepaling van waar wij als samenleving en ieder van ons staan.

Op de volgende bladzijden vertelt Brunhilde Pomsel over haar jeugd, haar werk voor een Joodse advocaat, haar toetreding tot de Partij, haar indiensttreding bij de Reichsrundfunk, haar overstap naar het ministerie van Propaganda, haar internering na de oorlog in een Russisch *Speziallager* en haar terugkeer naar de vrijheid. Door haar levensverhaal lopen ook de lotgevallen van haar Joodse vriendin Eva Löwenthal, die maar net het hoofd boven water weet te houden met het schrijven van artikelen om uiteindelijk in 1943 vanuit Berlijn gedeporteerd te worden naar Auschwitz en daar te worden vermoord.

Uit Pomsels verhaal blijkt het gebrek aan belangstelling bij brede bevolkingslagen voor de politiek, dat in combi-

## VOORWOORD

natie met een verlies aan empathie en solidariteit een van de oorzaken vormt achter de opkomst en het succes van de nationaalsocialisten. Ook wanneer zijzelf dat niet vrij van tegenstrijdigheden ziet of kan zien.

Haar verhaal geeft ons een inkijkje dat ieder van ons onontkoombaar voorhoudt waar hij of zij zelf staat. Of om het met de woorden van de Poolse schrijver Andrzej Stasiuk te zeggen: ‘Hoe banger we als kiezer zijn, hoe grotere lafaards we kiezen. En zij die deze angst beheren, offeren vervolgens alles op om aan de macht te blijven: ons, ons land, ons continent Europa.’

Verschuilen wij ons laf of treden we hun tegemoet?

*Thore D. Hansen,*

*Januari 2017*